

PAPER DETAILS

TITLE: İlk Dönem Isl m Tarihi Siyasî H diselerinde Kureyslilik Olgusu

AUTHORS: Feyza Bet l K SE

PAGES: 238-249

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1321545>

İLK DÖNEM İSLÂM TARİHİ SİYASÎ HÂDİSELERİNDE KUREYŞLİLİK OLGUSU

The Phenomenon of Qurayshiesism in the Political Events of the First Period of Islamic History

Feyza Betül KÖSEDoç. Dr., Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi
Anabilim Dalı

Assoc. Prof. Kahramanmaras Sutcu Imam University, Department History of Islam

feyzabetulkose@yahoo.com

ORCID: 0000-0002-3249-4194

DOI: 10.34085/buifd.803463

Öz

Esas ve ağırlıklı unsurunu Arapların teşkil ettikleri ilk dönem İslâm toplumunun yaşadığı siyasî hâdiseler, Arap zihin dünyasını şekillendiren kabilecilik anlayışından ayrı değerlendirilemez. Kökenleri Cahiliye’de bulunan bu anlayış yüzyıllar boyunca siyaseti yönlendirmiş, iktidar-muhalefet ilişkilerinde belirleyici rol oynamıştır. Halifelerin Kureyşli olması ve iktidar mücadelelerinin Kureyşliler arasında sürüp gitmesi, Kureyş’in yönetimi âdeta tekeline aldığı kanaatini oluşturmaktadır. Bu kabilenin yüzyıllar boyunca iktidar ile anılması, ancak Kureyş’in kendileri ve tebaa tarafından yönetimle eşitlemesi ile mümkün olabilmiştir. Dolayısıyla yönetim konusunda Kureyşlilik şeklinde bir olgunun var olduğu kabul edilmelidir. Rakip kabilelerin dahi Kureyş otoritesini dikkate alarak kendi konumlarını belirledikleri bir vasatta Kureyş’in siyasî liderliğinin tarihî kökenleri ve onun bu konumu nasıl elde ettiği, varsa bu olgunun kırılma veya güçlenme dönemleri, Kureyşliliğin etki ve gücünü anlamak bakımından önemlidir. Öte yandan tarihin akışına yön veren, etkileri bugün dahi hissedilen ve mezheplerin ayrışma sebeplerinden birçoğunu oluşturan siyasî hâdiselerin büyük bölümü İslâm tarihinin ilk döneminde yaşanmıştır. Bu hâdiseleri değerlendirebilmek için muhatapların adımlarına yön veren âmillerin başında gelen Kureyşlilik olgusunun irdelenmesi gerekmektedir. Bu çalışmada Cahiliye döneminden Abbâsîlere kadar ilk dönem İslâm tarihi siyasî hadiselerindeki Kureyşlilik olgusunun geçmişteki izleri sürülerek olgunun tarihî kökenleri ve sonraki döneme yansımaları tahlilî bir yöntemle incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: İslam Tarihi, Asabiyet, Kabile, Kureyşlilik, Siyaset, Hilâfet.**Abstract**

The political events experienced by the Islamic Society of the first period, whose main and predominant element was formed by the Arabs, cannot be evaluated separately from the tribalism understanding that shaped the Arab world of mind. This understanding, which has its origins in Jahiliyya, has guided politics for centuries and played a determining role in the relations between power and opposition. The fact that the caliphs are Quraysh, and the struggle for power continues among the Qurayshies, constitutes the belief that the Quraysh almost monopolizes the rule. The mention of this tribe with the rulership for centuries was possible only by equating the Quraysh with the rule by themselves and their subjects. Therefore, it should be accepted that there is the phenomenon of Qurayshiesism in management. In an environment where even rival tribes determine their positions by taking into account the authority of Quraysh, the historical roots of the Quraysh political leadership and how it achieved this position, if any, periods of breaking or strengthening of this phenomenon are important in terms of understanding the effect and power of Qurayshiesism. On the other hand, most of the political events that shaped the flow of history, whose effects are felt even today and that constitute many of the reasons for the separation of sects, were experienced in the first period of Islamic history. In order to evaluate these events, it is necessary to examine the phenomenon of Qurayshiesism, which is one of the primary factors

that guide the steps of the interlocutors. In this study, the traces of the Qurayshiesism phenomenon in the political events of the first period of Islamic history from the Jahiliyya period to the Abbasids will be traced and the historical roots of the phenomenon and its reflections to the next period will be examined with an analytical method.

Keywords: History of Islam, Tribalism, Tribe, Qurayshiesism, Politics, Caliphate.

Giriş

İslâm öncesi Arap toplumunun zihin yapısını şekillendiren ana unsur asabiyet/kabileciliktir. “Kabile üyelerinin bir asılda birleştiklerine inanmaları sonucunda, onların her şartta birbirlerine destek olmalarını sağlayan manevî güç ve dayanışma duygusu”¹ olarak tanımlanan asabiyet her ne kadar Hz. Peygamber ve ilk iki halife döneminde kırılmaya uğramışsa da sonraki dönemde yeniden idarî tasarrufları etkileme gücüne ulaşmıştır.

Dar çerçeveden başlayarak gittikçe genişleyen halkalardan oluşan kabile yapılanmasında asabiyet, muhatabın kabilevî konumuna göre, kendine en yakın halkayı merkeze alarak hareket etmeyi öngörmektedir. İslâm tarihindeki siyasî hâdiselerde mikro düzeyden başlayarak en geniş çaplı olanına kadar çeşitli seviyelerdeki asabiyetle karşılaşmaktayız. Kökenleri Cahiliye’ye dayanan Benî Hâşim-Benî Ümeyye arasındaki mücadeleler, mikro düzey asabiyetin etkisiyle şekillenmiştir. Ridde süreci ise Kureyş’e karşı diğer kabilelerin asabiyete dayalı savaşlarına sahne olmuştur ki bu savaş Kureyş’in bağlı olduğu Mudar ile Benî Hanîfe’nin bağlı olduğu Rebîa kabilelerinin mücadelesi olarak değerlendirilmiştir.² Tahkim olayında Hz. Ali’nin tarafındaki Yemen kökenlilerin, Hz. Ali’nin hakem adayı Abdullah b. Abbâs’ı reddetme ve onun yerine Ebû Musa el-Eş’ârî’nin hakemliğinde ısrarcı olma gerekçeleri, Ebû Musa’nın kendileri gibi güneyli; İbn Abbâs’ın ise kuzeyli olmasıdır ki bu, en üst düzeydeki asabiyetin örneğini sunmaktadır. Ölçeği ne olursa olsun burada esas olan dışarıda olana karşı kişinin, kabilesini kendisi olarak görmesidir.

Arap toplumunun bir parçası olarak Kureyşliler de kabilecilik algısının yoğurduğu zihinleriyle kabilelerini diğer kabileler arasında öne çıkarma, onun çıkarlarını koruma ve mümkün olan her alanda Kureyş’i otorite haline getirme çabasına girmişlerdir.³ “Kureyşlilik” olarak ifade edebileceğimiz bu olgu, İslâm öncesi dönemde olduğu gibi İslâmî dönemde de hâdiselere yön vermiştir. Bununla birlikte her iki dönemdeki Kureyşlilik olgusunun köken ve tezâhürleri farklılık arz etmektedir.

İslâm Öncesi Arap Toplumunda Kureyşlilik Algısı

Kureyş, kurucu atası Kusay b. Kilâb’ın başlattığı sürecin sonunda diğer kabileler nezdinde Arap Yarımadası’nın lideri kabul edilmiştir. Bu konumun dayandığı iki nokta ise din ve ekonomidir. Arapların Hz. İbrahim’den itibaren hürmet ettikleri, hac ibadetlerinin mekânı olan Kabe, Kureyş’in dinî konumunun belirleyicisiydi. Kusay’ın Kureyş’lilere hitaben söylediği, “Sizler Allah’ın komşuları (cîrânullah) ve Kabe ehliniz (ehli beytihi)” ifadesi, kabile üyelerine kendi gerçekliklerini hatırlatıyordu.⁴ Kusay’ın bu sözü hangi vesile ile söylediği de meselerin bir başka yönünü aydınlatacaktır: Mekke’ye İslâm öncesinde de gelen hacılara o günün şartları

¹ Adem Apak, *Erken Dönem İslâm Tarihinde Asabiyet* (İstanbul: Ensar Yayınları, 2016), 43.

² Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Târîhu’t Taberî –Târîhu’l-ümem ve’l-mülûk-* (Beyrut: Dâru’t-Turâs, 1387), 3/386.

³ Cahiliye şiiri, asabiyetin izlerini yansıtan en önemli ürünlerdir. Bk., Ahmet Güzel, “Câhiliye Dönemi Araplarında Şiir Konuları”, *Akademik Siyer Dergisi* 1/2 (2020), 85-86 .

⁴ Ebû Muhammed Abdulmelik b. Hişâm b. Eyyûb el-Hımyerî, *es-Siretu’n-Nebeviyye*, thk. Mustafa Sakkâ-İbrahim el-Ebyârî-Abdulhafîz Şiblî. (Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1426/2005), 134.

doğrultusunda çeşitli hizmetlerin verilmesi gerekiyordu ki Kusay, kendi kabilesine konumlarını hatırlatarak bu hizmetleri vermenin, onların bu konumlarının bir gereği olduğunu vurguluyordu. Mekke gibi kurak ve susuz bir mahalde yapılan ikram, sahibine duyulan şükran hislerinin ötesinde, ikram edenin büyüklüğünü kabulü de beraberinde getiriyordu. Yarımada güçlü başka kabileler de bulunmakla birlikte hiçbiri *cîrânullah* ve *ehli beytihi* seviyesine çıkamadığından Kureyş'in dinî statüsü ile rekabete girebilecek durumda değildi.

Cîrânullah ve *ehli beytihi* olmak Kureyş'e, doğrudan Kabe'ye yönelik işlerin idaresini üstlenme imtiyazını da sağlamıştır. Hicâbe, sidâne gibi görevlerin kökenleri, tarihî kayıtlara göre Cürhümlülere kadar geriye gidiyordu. Süreç içerisinde Huzâa ve onlardan sonra Mekke'ye yerleşen Kureyş'e geçen bu görevler, onları yerine getiren kabileye, Kabe'yi kutsal sayan tüm Araplar tarafından özel bir saygı duyulmasını temin ediyordu. Bununla birlikte Kureyş, Mekke gibi dinî bir merkezin idaresini üstlenmekle, dinî kurallar koyma salâhiyetini de uhdesine almıştı. Özellikle hac ibadetinde ve Kabe'yi tavafta gördüğümüz bu kurallar, ibadeti düzenlerken Kureyş'e tanınan ayrıcalıkları da içeriyordu. Bu ayrıcalıklar, kesin ve olabildiğince açık bir şekilde muhatapların gözünde Kureyş'i yüceltmekteydi. Bir Arap, Mekke'ye girmesinden başlayarak burada bulunduğu tüm süre zarfında uymak zorunda olduğu, kendisini bir Kureyşliden ayırarak daha alt bir statüye koyan kuralları uygularken Kureyş'in üstünlüğünü de içselleştirmiş oluyordu. Böylelikle kural koyabilmek ve bu kuralların bizatihi kendisi Kureyş'e diğer kabileler nezdinde üst konum sağlayan bir başka önemli unsurdu.

Kureyş, Arap Yarımadası'nın ekonomik alanda da lideriydi. Bu durum, bir yandan kabilenin tüccar bir kabile olarak bu alandaki maharetleri ile diğer yandan dinî konumlarının getirdiği bazı avantajları bu sahaya yansıtılabilmeleriyle ilgilidir. Kureyş lideri Hâşim b. Abdümenâf'ın girişimleriyle Bizans, Yemen, Irak ve Habeşistan ile yapılan ticaret anlaşmaları (îlâf), kabilenin bu ülkelerde herhangi bir sorunla karşılaşmaksızın ticarî faaliyetlerde bulunmasını sağlıyordu. Böylelikle îlâf, dış ticareti ve dolayısıyla maddi gücünü artırması sebebiyle Kureyş'in bölgedeki konumunu güçlendiren bir hamleydi. Dönemin büyük devletleriyle münasebet kurabilmesi de Kureyş'in imajını yükselten başka bir husustu.⁵ Kureyş ticaretinin sorunsuz bir şekilde yürütülmesi sadece bu îlâflar ile sağlanabilecek bir kazanım değildi. O günkü sosyal şartlarda en önemli geçim kaynakları yağma ve çapul olan çöl bedevîlerin saldırılarından emin olmak da meselenin diğer boyutunu oluşturuyordu. Bu güvenceyi sağlayabilmek için tüccarların dış ülkelere yolculukları sırasında kullandıkları güzergâhtaki kabilelerle saldırmazlık anlaşmaları yapılmıştı. Aslında mesele ekonomik çıkarlardı. Diğer kabileler, dış pazarlara açamadıkları ürünlerini, buralarla îlâf yapmış olan Kureyş aracılığı ile satışa çıkarma imkânı elde ederken Kureyş de hem aracılığına mukâbil belirli bir komisyon alıyor hem de kervanlarının yol güvenliğini temin ediyordu.⁶ Kureyş'in *Allah'ın komşusu* ve *Evinin halkı* olması, anlaşma tekliflerinin kabulünü sağlayan ve elini güçlendiren bir unsurdu. Öte yandan bu anlaşmalar sayesinde Kureyş kervanlarına dokunulmaması da Kureyş'in yarımada'daki liderliğini perçinliyordu.

Dış ülke ve kabilelerle yapılan bu anlaşmaların yanı sıra içeride akdedilen Hılfu'l-Fudûl da Kureyş'in belirli davranış kriterlerine uymasını sağlıyor ve böylelikle dışarıdan gelenlere büyük, âli cenâp bir kabile imajı sunuyordu. Aslında ticarî ahlak için sözleşmeye gerek yoktu ancak Kureyş, gücün getirdiği "şımarıklığın" günün sonunda kendisine zarar vereceğini çok

⁵ Şaban Öz, "İlk Dönem İslâm Toplumunda Siyasî Algı Değişimi Üzerine", *KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 11/21 (2013), 4.

⁶ Hudayr Abbâs Cümeylî, *Kureyş*, çev. Asım Sarıkaya (İstanbul: Endülüs Yayınları, 2018), 137.

erken fark ederek kabile içerisinde bağlayıcılığı olan bir anlaşma yapmıştı. Bu da tarihî çerçevede Kureyş zekasının bir neticesidir.

Mekke ve çevresinde kurulan fuar/pazarlar, Kureyş'in dinî liderliğinin ekonomik alana yansımalarıydı. Fuarlar, ticaretin serbestçe yapılabilmesi ve zarar görmemesi için Kureyş tarafından konulan haram aylarda kuruluyordu. Dolayısıyla yarımadanın herhangi bir bölgesinden bir Arap, Kureyş'in koyduğu ve zamanını her yıl güncellediği haram aylarda can ve mal güvenliği içerisinde ticarî seyahatler gerçekleştirebiliyordu. Bu da kabilenin statüsünü yükselten bir başka unsurdur.

Kureyş'in İslâm öncesi Arapları arasında sahip olduğu bu mevki, Mekke'deki tebliğ sürecinde İslâm'ın Kureyş'in iç meselesi olarak görülmesinde etkili olmuştu. Hz. Peygamber'e getirilen itirazlar diğer kabilelerden değil Kureyş'tendi.⁷ Kureyş'in büyüklüğü burada da kendini gösteriyor ve Kureyş'i karşısına almak istemeyen kabileler Müslümanlara ev sahipliği yapmayı reddediyorlardı. Kureyş de her ne kadar kendi içinde birbirine rakip aile ve boylara ayrılıyorsa da dışarıya karşı birlik imajı veriyor ve bunun zedelenmemesine azamî itina gösteriyordu. Hz. Peygamber'e karşı çıkışlarında etkili olan "birliğin dağılma" endişesi de buna işaret ediyordu.⁸

Kureyş'in Cahiliye'deki din ve ekonomi eksenli otoritesinin ona siyasî üstünlük sağlayıp sağlamadığı da tartışılması gereken bir başka konudur. Geleneklerinde bir devlet otoritesine bağlı olmanın bulunmadığı Araplarda kabilelerden daha üst bir siyasî organizasyon söz konusu değildir. Kabile, yarımada'daki siyasî hiyerarşide tepe noktasında bulunduğundan dolayı her biri kendi iç yapılanmasındaki alt boylarına siyasî olarak hükmediyor, başka kabilelere ise bu şekilde bir etkide bulunamıyordu. Akabe'de Kureyş'e rağmen Müslümanları Medine'ye davet eden ve bunun her türlü sorumluluğunu üstlenen Evs ve Hazrec; Hz. Peygamber'in de Kureyş'e alternatif olarak gördüğü Sakîf; Kureyş'in İslâm'ı kabulünden sonra Müslümanlarla savaşı Hevâzin gibi kabileler siyaseten Kureyş'ten geride kalmış değillerdi.⁹ Kureyş'in kabileyi aşan bir siyasî organizasyonun liderliğini üstlenmesi ancak Müslümanların bir devlet kurmalarından görece uzun bir süre sonra mümkün olabilmiştir. İslâm Devleti'nin ilk yıllarındaki Kureyş liderliği pratikteki bir durumdur. İktidarın Kureyş'e mahsus oluşu şeklinde bir teori veya kabul ilerleyen yıllarda söz konusu olacaktır.

İslâmî Dönemde Kureyşlilik

Hz. Peygamber, kabileciliği reddeden ve Müslümanları din birlikteliğinde buluşturmayı amaçlayan söz ve icraatlarıyla Kureyş'in diğer kabilelerden üstünlüğünün İslâm açısından bir anlam ifade etmediğini ortaya koymuştu. Asabiyeti reddeden Resulullah, azatlı kölesi Zeyd b. Hârise ile soylu bir hanım olan Zeyneb bnt. Cahş'ı evlendirmesinde olduğu gibi toplumun kabul etmekte zorlanacağı uygulamalarla bu algıyı yıkmaya yönelik adımlar atmıştır. Asabiyet nedeniyle ortaya çıkan en küçük çekişmelere derhal müdahale etmiş, hâdiselerin büyümesi ve eski anlayışların yeniden etkili olmasına müsaade etmemiştir. Hz. Peygamber asabiyete bakışını "Cahiliye âdeti" şeklinde net olarak belirtmiştir.

Aynı tutum ilk iki halife için de geçerliydi. İdarelerinde Kureyşli olmayı değil liyakati öncelemeleri, asabiyet temelli eylemleri reddetmeleri, tıpkı Hz. Peygamber döneminde olduğu

⁷ Kureyş ileri gelenlerinin itirazları için ayrıca bk. Veysel Gengil, "Arguments of the Council (the Leaders of Mecca) and Answers of Mâturîdî", *Akademik Siyer Dergisi* 1/2 (2020), 54-68.

⁸ Öz, "İlk Dönem İslâm Toplumunda Siyasî Algı Değişimi Üzerine", 6.

⁹ Ahmet Akbulut, *Sahabe Dönemi İktidar Kavgası* (Ankara: Otto Yayınları, 2017), 73.

gibi Hz. Ebû Bekr ve Hz. Ömer dönemlerinde de Kureyşlilik olgusunu kırılmaya uğratmıştı. Hz. Ebû Bekr'in Sakîfe'de Arapların Kureyş'ten başkasının hâkimiyetini tanımayacaklarını ifade etmesi ise Cahiliye'den beri süre gelen ve yeni Müslüman olmuş kabilelerde hala güçlü bir tesire sahip olduğu düşünülen "Kureyş otoritesi"nin hatırlatılmasıdır. Bir kural veya teorinin değil vâkıânın bir Kureyşli bakışıyla dillendirilmesidir. Aynı bakışın Hz. Ömer'de de olduğu, kendisinin oluşturduğu şûrânın tüm üyelerinin Kureyşli olmasından anlaşılmaktadır. Kureyş'in, Hz. Ebû Bekr'in vurgu yaptığı özellikleri bu toplantıdaki muhataplarca teslim edilmiş ve Ensâr, Kureyş'in iktidardan ayrı tutulamayacağını görerek¹⁰ dönüşümlü hilâfet teklifinde bulunmuşlar, bunun reddi üzerine Kureyş'e biat etmişlerdi. Ancak diğer kabileler söz konusu olduğunda bu düşüncenin pratikte karşılığının bulunmadığı görülecektir. Zira Kureyş'in Cahiliye'deki din eksenli otoritesi İslâm'la birlikte yok olmuştu. Kabe tüm Müslümanlarındı, kural koymak ise Kureyş'e değil Allah'a ve Elçisi'ne mahsustu. Üstelik sözünü ettiğimiz şekilde Kureyş'in din ve ekonomi alanlarındaki lider konumu ona siyasî bir otorite sağlamıyordu. Böylece diğer Arap kabilelerinin Kureyş iktidarına ilk güçlü tepkileri bu konuşmanın üzerinden çok geçmeden gelmişti.

Muhâliflerin argümanları genel itibariyle, Kureyş'in elinde tuttuğu üst konunun Resulullah'ın vefatından sonra devamı için bir neden bulunmadığıdır. Araplar, Resulullah'ın özel durumu sebebiyle lider olduğu siyasî yapıda Kureyş'in iktidara sürekli sahip olmasının haklı bir gerekçeye dayanmadığını öne sürüyorlardı. Böylelikle Ridde süreci, Kureyşli bir halifenin otoritesini tanımayarak "Kureyş Devleti"nden ayrılmayı ifade ediyordu. İrtidat etmemekle birlikte devlete vergi mahiyetindeki zekâtı ödemek istemeyen kabilelere göre zekât, Kureyş'in idaresine verilmemeli, para her kabilenin kendi içinde kalmalıydı. Hatta peygamberliklerini ilân eden şahısların etrafında toplananların bir kısmı, bu kişilerin peygamber olmadıklarını bildikleri halde Kureyş otoritesine karşı çıktıkları için onların yanında yer aldıklarını ifade ediyordu.¹¹ Muhalefet kısa süre içerisinde silahlı çatışma üretmişti. Böylelikle Kureyş'in siyasî otoritesini tanımama, isyana; isyan ise savaşa dönüşmüştü ki Hz. Ebû Bekr'in aldığı askeri tedbirler bu kabileleri itaat altına aldırarak ve Kureyş'in iktidarı tüm yarımadada yeniden kabul edilmişti.

Hz. Ömer döneminde ise Kureyş yönetimine tepkileri erteleyen hususlar, yönetimin İslâmî prensiplere bağlı kalarak liyakat ve adaletten taviz vermemesi, Hz. Peygamber ve Hz. Ebû Bekr dönemlerindeki yönetim anlayışının sürdürülmesi, hızlı fetih süreci ve buna bağlı olarak yaşanan iktisadî gelişmelerdir. Fetihlerle elde edilen gelirlerin belirli bir düzen içerisinde halka dağıtılması ve zenginleşmenin bireyin hayatında –Hz. Ömer'in kontrolüne rağmen– etki göstermeye başlaması, bu dönemde Kureyş iktidarının tartışılmasının önüne geçen en önemli etkenlerden biridir. Ne var ki yine bu dönem, geleceğe dair sorunların ilk işaretlerinin görüldüğü bir zaman dilimidir. Mevcut divan sisteminin Kureyş'i giderek zenginleştirilmesi, buna mukâbil genel olarak diğer kabilelerin tahsisatlarının daha az olması Kureyş ile bu kabileler arasındaki refah seviyesini oldukça farklılaştırmıştı. Aslında divanların oluşturulmasında İslâm'a girişteki öncelik ve Hz. Peygamber'e yakınlık esas alınmış, bu da doğal olarak –her mensubu için geçerli olmamakla birlikte– Kureyş'in daha fazla pay almasına neden olmuştu. Hz. Ömer'in bizzat kendisi de sistemi değiştirmeyi planladığını açıklamış ancak vefatı ile bu plan gerçekleşmemiştir.

¹⁰ Mehmet Said Hatiboğlu, *Hilafetin Kureyşliliği* (Ankara: Otto Yayınları, 2011), 77.

¹¹ Taberî, *Târîhu't-Taberî*, 3/386; Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, thk. Halîl Me'mûn Şiha (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 2011), 2/334.

Hız. Peygamber ve ilk iki halifenin kabilecilik konusundaki hassasiyetlerinin kırılmaya uğrattığı Kureyşlilik olgusu, Hız. Osman'ın hilâfeti ile birlikte yeniden gündeme gelmiştir. Sahabe neslinin yerini İslâm'ın tebliğ sürecinin zorluklarını hiç yaşamamış ve bu zorlukların oluşturduğu birlik beraberlik duygusunu paylaşmayan yeni bir neslin alması sorunların nedenlerinden biriydi. Önceki dönemlerin temel yönetim esaslarından olan liyakatin yerine aile bağlarının konulması bir başka problemdi. Hız. Peygamber ve ilk iki halifenin geniş bir kabile yelpazesinde yaptıkları devlet görevlendirmelerinin dağılımı, Hız. Osman tarafından oldukça dar bir çerçevede tutularak kendi ailesi ile sınırlandırılmıştı. Hız. Osman'ın vali seçimlerinde kabilevî hassasiyetleri gözetmeksizin yaptığı atamalar, eyaletlerde muhalif sesleri yükseltmişti. Burada Hız. Osman savunusu olarak belirtmeliyiz ki, diğer kabilelerin –belki kaydıyla Sakîf'i hariç tutarak– böyle bir idarî yetkilendirmeye hazır olduklarını söylemek mümkün değildir. Yine de İslâm'ın tebliğ sürecinde Müslümanların karşılaştıkları sorunların önemli bir kısmının kaynağı olan bir ailenin bu dönemde iktidarın nimetlerini tekeline alması ve tüm bunlara Hız. Osman'ın “genç” İslâm Devleti'ni Benî Ümeyye Devleti olarak görmesi de eklenmesi ile Kureyş karşıtlığı hâdiselere ağırlığını koymuştu. Kureyş içerisindeki diğer boylar, meseleye Benî Ümeyye; Kureyş dışındaki kabileler ise Kureyş ekseninde bakıyor ve tepkilerini bu minvâlde gösteriyorlardı.

Burada iktidarın siyasî alandaki icraatları kadar süregelen ekonomik yapının da etkisi söz konusudur. Zira Hız. Ömer'in değiştirmeyi planladığı divan sisteminin önceki dönemle aynı esaslar üzerine devam ettirilmesi Kureyş'in zenginliğine zenginlik katmaktaydı. Ataları Hışâm b. Abdümenâf'tan beri ticaretle uğraşan Kureyş'in parayı değerlendirme konusundaki maharetlerine mukâbil Kureyş dışındaki kabilelerin fetih sürecindeki maddi kazanımları kullanamamaları da aradaki makası açıyor ve “zengin” Kureyş'e tepkiye neden oluyordu.

Kureyş ile diğer kabileler arasındaki sorunun kaynaklarından biri de Kureyş'in ekonomik hegemonyasıydı. Fetihlerle sağlanan maddi kazanımların belirli oranda Medine'de bulunan beytülmâle gönderilmesi, kabilelere göre “kendi” gelirlerinin Kureyş'e aktarılmasıydı. Bu noktada “Eyaletlerdeki kabilevî dürtünün bir gelişmesi olan bölge asabiyeti ortaya çıktı, buna bir de Medine egemenliğinden ve gelirlerin eyaletlerden Medine'deki Beytü'l-Mala gönderilmesinden dolayı ortaya çıkan hoşnutsuzluk eklendi. Daha önce her kabilenin savunduğu otlak ve himâsı vardı. Kabilelerin yerleştiği şehirler bu geçimin bağlı olduğu otlak ve himânın yerini aldı. Kabileler fetih hakkı nedeniyle eyaletlerin tasarruf yetkisini kendilerinin doğal hakları olarak görüyorlardı”¹² görüşü bu durumu açıkça kavuşturmaktadır.

Bütün Kureyş'in aynı görüşü paylaşıp paylaşmadığını bilmediğimiz, paylaşırsa dahi dile getirmeyeceğini düşündüğümüz bir “gevezelik” olarak nitelendirilmeyi hak eden şekilde Kureyşli Kûfe Valisi'nin, eyaletleri kabilesinin bahçesi olarak değerlendirmesi Kureyş karşıtlığını güçlendirmede önemli bir adımdır. Halk, buraların “kendi” kılıçlarıyla fethettikleri ve Allah'ın kendilerine verdiği yerler olduğunu belirterek Vali'ye tepki göstermişti.¹³ Halkın tepkisi, sadece Vali'ye değil aynı zamanda ve ondan daha fazla Kureyş'e idi ve kabilenin ekonomik konumuna diğer kabilelerin itirazını simgeliyordu.

¹² Abdulazîz Dûrî, *İlk Dönem İslâm Tarihi –Bir Önsöz–*, çev. Hayrettin Yücesoy (İstanbul: Endülüs Yayınları, 2016), 106.

¹³ Ebû Hasan Ali b. Hüseyin b. Ali Mes'ûdî, *Murûcu'z-zeheb ve meâdinu'l-cevher*, şrh. Afîf Nâyif Hâtum (Beyrut: Dâru Sâdır, 2010), 2/188.

“Kureyş kabilesi, Hz. Osman’ın devri boyunca zahiren bir bütünlük arz etmişse de onun şehadetiyle birlikte, dâhilen parçalanmaya başladı”¹⁴ şeklindeki görüşe bazı kayıtlar konulması gerekmektedir. Halife’nin katli ile başlayan süreçte Kureyş’in iki büyük kolu savaşmaya başlamış, bu da Kureyş’in parçalanmasına neden olmuştur. Ancak bu düzeyde olmamakla birlikte Kureyş’in diğer kollarının, Hz. Osman’ın Benî Ümeyye lehine uygulamalarından rahatsız olduğu, Benî Hâşim-Benî Ümeyye’nin tarihî çekişmelerinin bu dönemde yeniden gün yüzüne çıktığı, Benî Ümeyye dışındaki Kureyş kollarının açıkça Halife’yi asillerle mücadelesinde yalnız bıraktıkları göz önünde bulundurulmalıdır. Dûrî’nin ifadesiyle, “Kureyş’in bölünüşü isyan oluşturmadı, isyan dışarıdan geldi ama bölünme yardımcı bir faktördü”.¹⁵

Hz. Osman’ın katledilmesinin başlattığı süreçte Kureyş’in farklı kolları birbirine silah çekmişti. Önce Benî Hâşim’in karşısına Benî Teym ve Benî Esed çıkmış, son ikisinin tasfiyesinin ardından Benî Hâşim ve Benî Ümeyye arasında amansız bir mücadele baş göstermişti. Bununla birlikte mücadelenin her iki tarafının Kureyşliliğe vurgusu birbirinden farklıdır. Hz. Osman’ın Kureyşliliği, Benî Ümeyye dar çerçevesinde uygulamasına mukâbil Muâviye, bir önceki dönemin Benî Ümeyye Devleti tezinden zahiren de olsa konjonktür gereği vazgeçerek Kureyşlilik olgusuna geçiş yapmıştır. Akbulut’un “Haşimiler nübüvvet ile hilafet arasında ilgi kurarken, Kureyş’in diğer kabileleri de nübüvvet ile Kureyşlilik ve hilafet arasında ilgi kurmuşlardı”¹⁶ şeklinde ifade ettiği gibi Benî Ümeyye’nin kendilerini hilâfette hak sahibi gösterebilmelerinin yolu, “Resulullah’ın kabilesi” üst çatısını vurgulamaktı. Burada Hz. Ali’nin ise Kureyş tarafından yalnız bırakılmanın psikolojik baskısına girdiği görülmektedir. Bu nedenle Hz. Ali, Kureyşlilik olgusuna değil İslâmî prensiplere yönelmiş,¹⁷ askerî alanda ise dış kabilelere dayanmıştı. Muâviye’nin de özellikle akrabalık bağlarından dolayı dış kabilelere tamamen sırtını dönmesi mümkün değildi.

Hz. Ali dönemi, diğer kabilelerin ve hatta bedevîlerin siyasî hâdiselerle doğrudan ilgilendikleri dönem olarak tanımlanabilir. Bedevî dürtüleri, bu kabilelerin Kureyş yönetimine razı olmalarına engel oluyordu. Bu dönemde Kureyş dışı kabileler bağımsız siyasî hareketlerini ürettiler. Nitekim Havâric, Kureyş dışı kabilelerden oluşmuş ve hilâfette Kureyşlilik tezine karşı çıkmışlar hatta herkes halife olur tezini “Kureyş dışından herkes” olarak uygulamışlardı.¹⁸ Aslında Hâricîlerin ilk ve öncelikli amaçları Kureyş’in siyasî liderliğini yıkmaktı. Bu amaçlarına ulaşabilmek için bir taraftan askerî mücadelelerini sürdürürken diğer taraftan imaj çalışmalarını ihmal etmemişlerdi. İdaresini ele geçirdikleri yerlerde namaz imamlığını da yaptıklarından, şayet o bölgede bir Kureyşli varsa bu kişinin, kendilerinin imâmetinde namaz kılmasını dahi propaganda aracı olarak kullanmışlar, bununla övünmüşler hatta şiirlere dahi konu etmişlerdi.¹⁹

Buna rağmen diğer kabilelerin halife olmak gibi bir ideale samimi anlamda tutunamadıklarını söyleyebiliriz. Onlar bazen Hâricî kimliği altında “çapulculuk” yapmayı, bazen bir “bağy” önderliğinde örgütlenmeyi, bazen de daha çok akrabalık ilişkilerine bağlı olarak verilen bir ulûfeden, bir âmirlikten faydalanmayı yeterli görmüşlerdir. Zira maddi

¹⁴ Hatiboğlu, *Hilafetin Kureyşliliği*, 69.

¹⁵ Dûrî, *İlk Dönem İslâm Tarihi*, 106.

¹⁶ Akbulut, *Sahabe Dönemi İktidar Kavgaı*, 50. İmamet konusunda oluşan farklı görüşler için bk. Mustafa Köse, *Mutezile’de Entelektüel Düşünce -Câhız*, (İstanbul: Endülüs Yay., 2017), 182-183.

¹⁷ Dûrî, *İlk Dönem İslâm Tarihi*, 118.

¹⁸ Şaban Öz, *Sahabe Sonrası İktidar Mücadelesi -İkinci Fitne Dönemi-* (Ankara: Ankara Okulu Yay., 2011), 354.

¹⁹ Hatiboğlu, *Hilafetin Kureyşliliği*, 84-85.

çıkarları doğrudan ve zahmetsizce elde etmek klasik bir bedevî anlayışıdır. Zahmetli ve uzun bir süreç gerektiren hedefler bu zihin yapısına uygun değildir.

İktidara alternatif üretme kapasitesinden yoksun olsalar dahi diğer kabilelerin Kureyş karşıtlığının söylem ve eylem olarak siyasî hayata yansımaları Kureyş'i rahatsız etmişti. “İslâm devrinde cahiliye asabiyyetinden kurtulamamış Kureyşli, kendi açısından haklı idi. Üzümlü dağdan gelene niçin yedirtirdi? Peygamber mâdem kendilerinden çıkmıştı, onun bıraktığı makamın da kendilerinden çıkması gerekirdi. Peygamberlik ilahî bir tercih meselesi olduğuna göre, Kureyş de aynı tercihin içinde sayılırdı”²⁰ tespiti, Kureyş'in bu rahatsızlığın dayanağını açıklamaktadır. Kureyş, dış baskılara bağlı olarak yeni bir davranış modeli geliştirmiştir ki bu da Kureyş asabiyyetini güçlendirmişti. Hz. Ebû Bekr'in Sakîfe'de ortaya koyduğu, aralarında bu işi üstlenme yetkinliklerine sahip olanlar bulunduğu sürece hilâfetin Kureyş'te kalması düşüncesi, sonradan Kureyş tarafından kendi yararlarına ve asabiyyete çevrildi.²¹ Kureyş'in ileri gelenleri, kendilerinin güçlü; rakiplerinin ise zayıf olduklarının farkındaydılar. Onlar, karşıtlarını ikna etmek, barış yollarını aramak yerine devletin imkânlarını kullanarak silahlı mücadeleyi tek yöntem olarak uygulamışlardır. Üstelik muhalif seslerin çok kısık olduğu durumlarda dahi meseleyi hafife almamış, sesler yükselmeden önce olayın üzerine ciddiyetle gitmişlerdi. Ömer b. Abdilazîz dönemindeki kısa sulhun hâricinde Emevî sarayı sadece Haricîleri değil bütün itirazları askerî güçle bastırmayı denemiş ve son ana kadar da başarılı olmuştur.²² Bu başarının yüzeysel kaldığı, görünürde susan muhalefetin yeni ve güçlü arayışlara girdiği ve günün sonunda kazananın kendisi olduğu kısa sürede ortaya çıkacaktır. Emevîlerin âdeta “Kureyş şımarıklığı” diyebileceğimiz yaklaşımlarının, oluşum sürecindeki Abbasi ihtilalini nasıl güçlendirdiği izahtan varestedir.

Yüzyıllar boyunca iktidara talip olanlar arasında Kureyşli olmayan veya Kureyş'ten biri adına hareket etmeyen herhangi bir isim bulunmamaktadır.²³ İslâm tarihine damga vuran hilâfet mücadeleleri, her biri Kureyş'in bir kolu olan Benî Hâşim, Benî Ümeyye ve Benî Esed arasında gerçekleşmişti. Öte yandan Tevvâbün Hareketi de Muhtar es-Sekafi'nin hurûcu da bir Kureyşlinin adına yapılma iddiasıyla ortaya çıkmıştı. Diğer kabileler ise Hz. Ebû Bekr'in hilâfeti ile kaybettikleri iktidar şansını tekrar zorlamamışlardı. Onların yapabilecekleri en fazla şey, birbirleri ile karşı karşıya gelen Kureyşlilerden birinin tarafını tutarak kabilevî çıkarlarını korumaktı. Örneğin, Emevîler döneminde akrabalık bağları nedeniyle Kelb'in iktidarın sunduğu büyük imkânlardan istifade etmesine mukâbil, rakipleri olan Kays, Emevîlere karşı Abdullah b. Zübeyr'in yanında yer almış ve bu şekilde kabilevî menfaat temin etmeye çalışmıştı. İktidarın kendi içlerinden çıkmasını isteyen şehirler dahi, şehre yerleşen bir Kureyşli için bu talepte bulunmuş, başka kabilelerden bir hemşerinin iktidarını söz konusu dahi etmemişlerdir. Yönetimin kendi şehirlerinde kalmasını isteyen Şamlılar, Muâviye ve nesli; Kûfeliler ise Hz. Ali ve evlâdı için büyük mücadelelere girmişlerdi.²⁴ Bu da Kureyşlilik olgusunun siyasî arenada içselleştirildiğinin göstergesidir.

²⁰ Hatiboğlu, *Hilâfetin Kureyşliliği*, 140.

²¹ Taha Hüseyin, *el-Fitnetü'l-kübrâ –Osman–* (Kahire: Müessesetü'l-Hindâvî, 2012), 35.

²² Ayrıca bk. Mustafa Köse, “Sustainability Reaction to the Umayyad Management: Qadariyyah and Free Will Discourse”, *Studies on Sustainability Research*, ed. Enes Emre Başar-Turgut Bayramoğlu (Saarbrücken: Lambert Academic Publishing, 2017), 169.

²³ Öz, “İlk Dönem İslâm Toplumunda Siyasî Algı Değişimi Üzerine”, 11.

²⁴ Öz, *Sahabe Sonrası İktidar Mücadelesi –İkinci Fitne Dönemi–*, 336.

Sözünü ettiğimiz durumun tek istisnası Evs ve Hazrec kabileleridir. Hz. Peygamber'in vefatından sonra kendi aralarından bir halife seçmek için bir araya geldikleri toplantı, Kureyş'e biat ile sonuçlanmış ve Medine kökenli bu kabileler siyasete uzunca bir dönem mesafeli durmuştu. Evs ve Hazrec, sadece bir kez, Yezîd döneminde Kureyş yönetimi karşısında kendi iktidarlarını oluşturma çabasına girmişlerdi. Halife Yezîd'in dinî hassasiyetlerden uzak yaşantısına duyulan tepki nedeniyle halifeyi azleden ve yönetimi Kureyş'ten alma girişiminde bulunan Medinelilerin bu çabalarını siyasî tecrübesizlikleri akîm bırakmış, iki farklı kişiye biat etmeleri²⁵ ile güç birliği oluşturmamışlardı. Neticede Evs ve Hazrec Harre'de Kureyş tarafından ağır bir şekilde cezalandırılmışlar ve Emevîler, bu seviyede açıktan muhalif girişimlere bir daha şahit olmamışlardı.

Kureyş asabiyesinin güçleniyor olması kabilenin kendi içerisinde sorunlar olmadığı anlamına gelmemektedir. Bu sorunlar, siyasî iklime göre Kureyş kolları arasında yeni ittifak arayışları ve ayrılıklar da doğurmuştur. Örneğin, ilk halifenin Kureyş'in Teymoğulları gibi zayıf bir boyundan gelmesi, Ebû Süfyân'ın şahsında Benî Ümeyye'nin Benî Hâşim'den bir halifeyi seçme girişimine sebep olmuştu. Hz. Peygamber ve Müslümanlarla uzun bir mücadele dönemi sonrasında İslâm'ı kabullerinin üzerinden henüz iki yıl geçen Benî Ümeyye, iktidar hırslarını şimdilik içlerine atarak Hz. Peygamber'in kabilesi Benî Hâşim'den bir halifeyi Kureyş'in diğer kollarından bir halifeye tercih ettiklerini göstermişlerdi. Benzer girişimler ilerleyen dönemlerde de devam etmiştir. Nitekim Cahiliye'den beri Benî Hâşim-Benî Ümeyye kavgası olarak tezâhür eden çekişmelerin sonrasında Benî Abdumenâf söylemiyle yeni ittifaklar doğmuştur. Bu kez iki kabile Kureyş'ten Benî Esed'e karşı, güçlerini birleştirme çabasına girmişti. İbn Abbâs'ın, Abdulmelik'e yazdığı mektupta, "İkimiz amcaoğlu değil miyiz?"²⁶ hatırlatmasıyla bulunduğu çağrı, her ne kadar Kureyş'in iç kavgalarının unutulduğu anlamına gelmese de İbn Zübeyr'e karşı bir ittifak arayışı olarak değerlendirilebilecek işaretleri barındırmaktadır.

Kureyş'in kendi içinde ittifaklar tesis ettiği bu dönemin ilerleyen günlerinde iktidarın Kureyşlilik yerine Arap olmayı öne çıkardığı görülmektedir. Bu durum, Halife Abdulmelik'in gerek kişisel geçmiş yaşamında Kureyş tarafından sürgün ve tazyik edilmesi²⁷ gerekse artık bir imparatorluk haline gelen devletin, iktidarının dayanak noktalarını yeni siyasî gereksinimlere göre şekillendirebilme kabiliyetiyle alakalıdır.

Kureyş sadece siyasî manevra kabiliyeti değil; zekasının, siyasî ve dinî geleneğinin etkisiyle diğer kabileleri kullanma konusunda da oldukça başarılıdır. Örneğin Muğîre b. Şu'be, Ziyâd b. Ebîhi, Ubeydullah b. Ziyâd, Haccâc b. Yusuf gibi Sakîf'in güçlü isimlerinin her biri Kureyş iktidarının devamında kritik roller üstlenmişlerdi.²⁸ Muâviye'nin iktidar mücadelesi, süreç içerisinde Kelb ve Kays kabilelerini çatışma noktasına getirmişti. Kureyş, bu yönetim başarısını diğer kabilelere hissettirme konusunda velev ki kendi idarecileri olsa dahi katı olabilmişlerdir. Nitekim Abdulmelik b. Mervân, kendisini İbn Zübeyr isyanından kurtaran güçlü valisi Haccâc'a Urve konusunda sert bir mektupla haddini bildirmiştir.²⁹

²⁵ Halife b. Hayyât, *Târîhu Halife b. Hayyât*, thk. Ekrem Ziya Umerî (Riyad: Dâru't-Taybe, 1985), 237.

²⁶ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, 4/254.

²⁷ Öz, "İlk Dönem İslâm Toplumunda Siyasî Algı Değişimi Üzerine", 9.

²⁸ İrfan Aycan, "Emevî İktidarının Devamında Sakîf Kabilesinin Rolü", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 36 (1997), 121.

²⁹ Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Yahyâ b. Câbir el-Belâzurî, *Ensâbu'l-eşrâf*, thk. Süheyl Zekkâr-Riyâd Zirikli (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1996), 7/131-132.

Kureyş dehası, Emevîlerin sonunda tekrar tezâhür etmiş, diğer kabileler Kureyş'ten olan bir başka aile için yeniden büyük bir başarıyla organize edilmişlerdir. Kureyşli bir hanedanın ömrünü tamamlamasının ardından bu kez Kureyşli bir başka hanedanın iş başına gelebilmesi için diğer kabile ve hatta milletler gizli bir örgütlenme dönemine girmişti. Bu hal, Hz. Ebû Bekr döneminden itibaren algı boyutunda karşılaşılan ancak giderek siyasî bir gereklilik olarak güçlenen "el-Eimmetü min Kureyş" in tartışılmayacak bir hakikat seviyesine çıktığını göstermesi bakımından önemlidir. Kureyş zulmünden kaçanlar yine Kureyş'e sığınıyordu. Wellausen'ın "Emevî devleti çökmeye başladığında hâricî hareketi tamamiyle ayrı bir üslûba büründü; genel ihtilâl seline kapıldılar"³⁰ şeklinde ifade ettiği üzere Kureyş düşmanlığını âdeta varoluş sebebi sayan Hâricîler dahi Kureyş boyları arasındaki iktidar mücadelesini Kureyş'ten bağımsız değerlendirmede aldanmışlardı. Elbette ki olayın görünür kısmında Kureyş kendisine çağırıyor, Abbasi daveti dinî argümanları sahaya sürerek iktidarı talep ediyordu. Bu da Kureyş'in zekası ve yönetme kabiliyetini, iktidarının devamı için nasıl ustalıkla kullandığını göz önüne seriyordu.

Siyasî alandaki bu güçlü geleneğin ulemâ tarafından yeniden inşâ edilen dinî metinlerle desteklenmesi lüzumu zaman içerisinde kendisini hissettirmişti. Hatiboğlu'nun ifadesiyle, "Sıffin harbinin akabindeki Hâricî hareketi sonucu Kureyş'in siyasî otoritesi sallanır hale geldi ve Kureyşliliği kurtarma endişesi ağırlık kazanmaya başladı. İlk halifeler hilâfet makamına ehil oldukları için halife olmuşlarken, bu defa, bu ehliyet Kureyşlilik şartı da dâhil edildi. Çünkü iktidarı ele geçirmiş bir kabilenin kendi sultanını devam ettirebilmesi çaresi, onu kendilerine has kılmaktan geçiyordu ve bu hedef de peygamberî desteğe ihtiyaç gösteriyordu. Bu surette, peygamberlik hayatında, bir defa olsun kabilesiyle övünmemiş olan Hz. Peygamber'e Kureyş lehinde methiyeler söyletme devri açıldı."³¹ İnsanların doğrudan ve yanı sıra Kureyş'e tâbî olması gerektiği, Kureyş'ten imân hâricinde bir şey kabul edilmeyeceği, kıyamete kadar idarecilerin Kureyş'ten olması Kureyş'i aşağılayanları Allah'ın aşağılayacağı, Kureyş'in diğer kabilelere yedi meziyette üstün kılındığı başka bir kulvarda zihinlere işlenmiştir. Kureyş'i ululaştırma çabalarının, her kesimin bu kabileye bakışında arzu edilen neticeyi verdiğini söylemek zordur. Kureyş karşıtlığını temel siyasî duruşları olarak belirleyen Hâricîler ile Kureyş'in kendilerine tanıdığı haklardan çok daha fazlasını almayı ve Araplarla eşit muamele görmeyi isteyen mevâlinin Muhtar es-Sekafî hareketine verdiği destekte bu durumu gözlemlemek mümkündür.³²

Sonuç

Cahiliyeden itibaren var olan Kureyşlilik olgusu Hz. Peygamber ve ilk iki halifenin yönetimlerinde kırılmaya uğrasa da Hz. Osman dönemi ile birlikte başlayan süreçte kendini sürekli güncelleyerek, zaman ve durumlara uyarlayarak varlığını devam ettirmiştir.

Cahiliye döneminde Kureyşlilik olgusunu besleyen unsurlar din ve ekonomidir. Bu unsurlar ona yarımada çapında siyasî bir otorite sağlamamıştır. Hz. Peygamber döneminde nebevî güç, kabilelere seçme hakkı bırakmamış, onlar biat ederek kendi açılarından Kureyş'in üstünlüğünü kabul etmişlerdir.

Hz. Ebû Bekr döneminde Kureyş'in siyasî otoritesine itirazlar yükselmiş, kabileler "Kureyş Devleti"nden ayrılmak üzere isyan etmişlerdir. Kureyş dehası burada devreye girerek

³⁰ Julius Wellhausen, *İslamiyet'in İlk Devrinde Dinî-Siyasî Muhalefet Partileri*, çev. Fikret Işıltan (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1996), 78.

³¹ Hatiboğlu, *Hilafetin Kureyşliliği*, 139.

³² Wellhausen, *İslamiyet'in İlk Devrinde Dinî-Siyasî Muhalefet Partileri*, 130.

isyancıları ikna etmekle uğraşmamış ve silahlı mücadeleyi tercih etmiştir. Alınan askeri tedbirler, kabileleri Kureyş'in siyasî otoritesi altında birleştirmiştir. Hz. Ömer dönemindeki iktisadî gelişmeler, oluşan refah ortamı Kureyş yönetiminin sorgulanmasını tehir etmiştir.

Hız. Osman döneminden başlayarak Kureyşlilik olgusunun devam edebilmesi Kureyş'in siyasî hamleleriyle mümkün olabilmektedir. Kabile, zaten var olan kabile asabiyetini dış tazyiklerle yeniden hatırlamış, iktidarını olabildiğince uzatmış, bu yolda iktisadî ve dinî argümanları sonuna kadar kullanmıştır. Kureyş konjonktüre göre hareket etmiş, yeri geldiğinde Ümeyyeoğullarını öne çıkarmış, Ümeyyeoğullarının iktidarı sürdüremeyeceği ortaya çıktığında Abbasileri yönetime getirmiştir.

Kureyş iktidarı tartışılmaz bir hakikat olarak algılanmış, Kureyş'in değil, Kureyş'in hangi boyunun iktidara geleceği tartışılmıştır. İslâm tarihindeki iktidar mücadeleleri de Kureyş'in boyları arasında cereyan etmiş, diğer kabileler kendi adlarına bir mücadele yürütememiş ancak destekledikleri Kureyş boyunun mücadelesinde yer almışlardır.

Kureyş'in siyasî otorite oluşunu yüzyıllara uzanan bir süreçte devam ettirebilmesinin nedenleri incelendiğinde bunların bir kısmının Kureyş'ten; bir kısmının ise diğer kabilelerden kaynaklandığı görülmektedir. Bu nedenleri şu şekilde ifade edebiliriz:

1. Kureyş'in sahip olduğu güçlü siyasî gelenek, kabileye siyaset tecrübesi sunuyordu. Bu tecrübe, muhataplarının durumuna göre özel olarak geliştirdikleri hamleleri zamanında ve doğru bir şekilde yapmalarını sağlıyordu.

2. Kureyş'in bu durumuna mukâbil rakip kabileler hem böylesi bir siyasî gelenekten yoksun hem de Evs ve Hazrec'in Yezîd dönemindeki deneyiminde örneğini gördüğümüz üzere bu alanda zayıf ve tecrübesizlerdi.

3. Kureyş rakiplerini tasfiyede ekonomiyi başarılı bir şekilde kullanıyor ve darb-ı mesel haline gelen cömertliği ile kabileleri kendisine bağlıyor, husûmetleri yok ediyordu.

4. Kureyş'in evlilikler yoluyla kabilelerle tesis ettikleri akrabalık bağları, ona bu kabilelerin desteğini sağlıyor hiç olmazsa düşmanlıklarını ortadan kaldırıyordu.

5. Kureyş'i öne çıkaran dinî literatür de genel olarak Müslümanların gözünde Kureyş'in otoritesinin itirazsız kabulünü temin ediyordu.

Kaynakça

- Akbulut, Ahmet. *Sahabe Dönemi İktidar Kavgası*. Ankara: Otto Yayınları, 2017.
- Apak, Âdem. *Erken Dönem İslâm Tarihinde Asabiyet*. İstanbul: Ensar Yayınları, 2016.
- Aycan, İrfan. "Emevî İktidarının Devamında Sakîf Kabîlesinin Rolü". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 36 (1997), 119-141.
- Belâzurî, Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Yahyâ. *Ensâbu'l-eşraf*. thk. Süheyl Zekkâr-Riyâd Zirikli. 13 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1996.
- Cümeylî, Hudayr Abbâs. *Kureyş*. çev. Asım Sarıkaya. İstanbul: Endülüs Yayınları, 2018.
- Dûrî, Abdulazîz. *İlk Dönem İslâm Tarihi –Bir Önsöz–*. çev. Hayrettin Yücesoy. İstanbul: Endülüs Yayınları, 2016.
- Gengil, Veysel. "Arguments of the Council (the Leaders of Mecca) and Answers of Mâturîdî". *Akademik Siyer Dergisi* 1/2 (2020): 54-68.
- Güzel, Ahmet. "Câhiliye Dönemi Araplarında Şiir Konuları". *Akademik Siyer Dergisi* / 2 (Haziran 2020): 80-104.

- Halîfe b. Hayyât. *Târîhu Halîfe b. Hayyât*. thk. Ekrem Ziya Umerî. Riyad: Dâru't-Taybe, 1985.
- Hatiboğlu, Mehmet Said. *Hilafetin Kureyşliliği*. Ankara: Otto Yayınları, 2011.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Abdulmelik b. Eyyûb el-Hımyerî. *es-Sîretu'n-Nebeviyye*. thk. Mustafa Sakkâ-İbrahim el-Ebyârî-Abdulhafîz Şiblî. Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1426/2005.
- İbnu'l-Esîr, Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed. *el-Kâmil fi't-târîh*. thk. Halîl Me'mûn Şiha. 9 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 2011.
- Köse, Mustafa. *Mutezile'de Entelektüel Düşünce -Câhız*. İstanbul: Endülüs Yay., 2017.
- Köse, Mustafa. "Sustainability Reaction to the Umayyad Management: Qadariyyah and Free Will Discourse". *Studies on Sustainability Research*, Ed. Enes Emre Başar-Turgut Bayramoğlu. Saarbrücken: Lambert Academic Publishing, 2017. 163-174.
- Mes'ûdî, Ebû Hasan Ali b. Hüseyin b. Ali. *Murûcu'z-zeheb ve meâdinu'l-cevher*, şrh. Afif Nâyif Hâtum. 4 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, 2010.
- Öz, Şaban. *Sahabe Sonrası İktidar Mücadelesi –İkinci Fitne Dönemi–*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2011.
- Öz, Şaban. "İlk Dönem İslâm Toplumunda Siyasî Algı Değişimi Üzerine". *KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11/21 (2013), 1-28.
- Taberî, Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr. *Târîhu't Taberî –Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk–*. 11 Cilt. Beyrut: Dâru't-Turâs, 1387.
- Taha Hüseyin. *el-Fitnetü'l-kübrâ –Osman–*. Kahire: Müessesetü'l-Hindâvî, 2012.
- Wellhausen, Julius. *İslamiyet'in İlk Devrinde Dinî-Siyasî Muhalefet Partileri*. çev. Fikret Işıltan. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1996.
- Zübeyrî, Ebû Abdillâh Musab. *Kitâbu Nesebi Kureyş*. Kahire: Dâru'l-Meârif, t.y.